

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВУ

У статті розкривається проблема обдарованості дитини, проаналізована історична спадщина щодо дитячої обдарованості. Розглядається структура обдарованості, виявленні загальні й спеціальні здібності, де відзначається, що загальні здібності впливають на розвиток спеціальних. Розкриваються співвідношення здібностей і діяльності як однієї з головних проблем у психології обдарованості. Охарактеризована психологія творчої особистості, де виділяються три основні блоки: мотивація, здібності, реалізація. Сукупність всіх названих якостей можна віднести до емоційно-вольової сфери особистості. І все це є основою педагогіко-психологічного підходу до навчання дітей музичному мистецтву.

Ключові слова: обдарованість, здібності, діяльність, діти, музичне мистецтво, схильність, інтерес, характеристика особливостей.

Постановка проблеми. Перетворення суспільства на основі гуманізації й демократизації, захопивши всі сфери соціального життя, викликало глибокі зміни й у сфері освіти. Особливо гостро постає питання з вивченням дисциплін так званого гуманітарного циклу, в числі яких музичне мистецтво займає одне із провідних місць в естетичному вихованні школярів. Але традиційна система освіти не забезпечує належного розвитку особистості учнів, формування високого рівня їх музично-естетичної культури.

Аналіз актуальних досліджень. До проблематики висвітлення стану національного музичного виховання та музичної освіти, педагогіко-психологічних підходів навчання музичному мистецтву взагалі, присвячена значна кількість наукових праць таких видатних учених, як: Л. Б. Архімович, О. Г. Бенч-Шокало, Є. С. Бєлова, С. С. Горбенко, М. О. Грінченко, В. М. Дружинін, Е. С. Зинькевич, Л. В. Каткова, М. С. Лейтес, І. Ф. Ляшенко, В. О. Моляко, О. П. Рудницька та ін.

Мета статті полягає у виявленні умов розвитку обдарованості взагалі й обдарованості до художніх видів діяльності. Бо обдарованість є основою педагогіко-психологічного підходу до навчання дітей музичному мистецтву. Тому треба з'ясувати, що таке обдарованість, які компоненти становлять її структуру, у яких взаємовпливах вони перебувають, як співвідносяться між собою загальна й спеціальна обдарованість, що є головним, а що другорядним у її структурі.

Виклад основного матеріалу. Проблема обдарованих дітей стала актуальною у вітчизняній психології й педагогіці лише в останні роки. Хоча ще в 1869 р., у результаті своїх досліджень, Ф. Гальтон опублікував

піонерську монографію про спадковість таланту, а вже в 80-х роках того ж століття в педагогічній, у т.ч. російській періодиці обговорювалося питання про виховання обдарованих дітей [3].

Дослідники того часу планували з'ясувати вплив на розвиток обдарованості (що розумілася як високий інтелект) таких факторів, як соціальний стан, національність, стать, система виховання. Але з 30-х років вивчення обдарованості було перервано, а саме поняття практично викреслене з вітчизняної науки. У системі навчання й виховання стала панувати орієнтація на «середню дитину». Висувався аргумент: кожна фізично здорова дитина по-своєму талановита, тому нема чого виділяти обдарованих дітей із загальної маси, тому що це може спричинити лише негативні зміни особистості. Склалася така ситуація: з одного боку, проблема обдарованих дітей у вітчизняній науці як би не існувала, а з іншого боку – це була реальна проблема неординарних дітей, їх батьків і деяких творчих педагогів, що намагалися допомогти їх розвитку [2].

В останні роки ситуація змінилося. Переконавання в тому, що всі діти мають рівні можливості, поступається місцем визнанню того, що вони, насамперед, різні й потенціал у них різний. Відновили дослідження обдарованості.

Світова наука за цей час значно просунулася вперед у вивченні дитячої обдарованості. І оскільки дослідження неординарних дітей велися за кордоном постійно, там накопичений великий теоретичний та експериментальний матеріал.

Співвідношення здібностей і діяльності виділяється дослідниками як одна з головних проблем у психології обдарованості. При цьому відзначається, що від обдарованості, як і від здібностей, залежить не успіх у виконанні діяльності, а тільки можливості досягнення цього успіху. В. А. Петровський приводить у зв'язку з цим приклад: «музичні здібності, що виявилися в дитини, не є гарантією того, що дитина буде музикантом. Для того, щоб це відбулося, необхідно спеціальне навчання, наполегливість педагога й дитини, гарний стан здоров'я, наявність музичного інструмента й багатьох інших умов, без яких здібності можуть стихнути, так і не розвинулись» [4].

При розкритті сутності здібностей вводять ще одне поняття – схильність – стійке прагнення до яких-небудь видів діяльності. Схильність – щось більше, ніж інтерес до тієї або іншої діяльності, хоча нерідко розвиток схильності починається з інтересу до неї, але інтерес може й не перейти в схильність. Схильність – це прихильність до певної діяльності. Задатки, насамперед, проявляються в схильностях або в підвищеній допитливості

до всього, тобто схильність свідчить про наявність певних природних передумов до формування здібностей. Схильність – це перша і найбільш рання ознака здібності, що зароджується, вона йде поперед здібності і є одним з важливих факторів розвитку.

Дослідники обдарованості, визнаючи велику значимість біологічного компонента, відзначають, що поняття «обдарованість» не має змісту без співвіднесення його з історично розвиненими формами суспільно-трудої практики, тобто соціального компонента. Здібності людей, обдарованість – продукт історії. Їх завжди співвідносять із тим, які соціально значимі види діяльності склалися в дану епоху. Зростаюча спеціалізація й поділ праці привели до спеціалізації людських здібностей. На основі накопиченого поколіннями людей досвіду й відбувається становлення здібностей, крім того, для прояву й розвитку яких-небудь здібностей потрібний підтримувальний суспільний попит. Здібності не можуть «дозріти» незалежно від зовнішніх впливів [7].

Крім суспільного попиту, що складається в певну історичну епоху, для прояву й розвитку здібностей необхідні оптимальні соціальні умови, тому що кожна нормальна дитина обдарована всіма людськими сутнісними силами й має можливість у необхідних і достатніх соціальних умовах, при оптимальному педагогічному впливі, розвивати їх у собі. Це відбито в понятті, що з'явилося в психології обдарованості, – «чудова норма» (В. С. Юркевич).

Отже, здібності проявляються й розвиваються тільки в сприятливому навколишньому середовищі, що включає оптимальні соціальні умови (у тому числі, педагогічні впливи) та підтримує суспільний попит.

Для розуміння сутності інтелектуальної обдарованості важливі знання про форму організації індивідуального пізнавального досвіду, база знань суб'єкта (М. А. Холодна). Так, обдаровані діти й дорослі мають багатшу базу знань, яка більшою мірою структурована й легкодоступна в плані можливої актуалізації. У цьому зв'язку справедливим є уявлення про те, що вундеркінд – це дитина, якій вдається вирішити нетривіальне завдання, не володіючи при цьому особливими знаннями.

Інтелектуальний розвиток людини є частиною його біологічного розвитку, і розходження в інтелектуальному рівні між людьми визначаються ще й тим, що людина – істота біологічна, і складний процес інтелектуального розвитку залежить від великої кількості біологічних факторів.

Крім інтелектуальних і творчих здібностей, що відносяться дослідниками до загальних здібностей, у структурі обдарованості виділяють здібності до певної сфери людської діяльності – спеціальні здібності [6].

Більшість дослідників виокремлюють загальні й спеціальні здібності, при цьому відзначається, що загальні здібності впливають на розвиток спеціальних.

Під загальними здібностями розуміється така система інтелектуальних властивостей особистості (вони властиві, хоча й у різному ступені, всім людям), що забезпечує відносну легкість і продуктивність в оволодінні знаннями, успіхи у всіляких видах діяльності.

Під спеціальними (властиві не всім) – розуміють систему властивостей, які забезпечують, за інших рівних умов, високі досягнення в пізнанні й творчості в спеціальній сфері діяльності (наприклад, літературній, музичній). Для них необхідні задатки особливого роду і їх розвиток. Деякі вчені додають до цієї класифікації теоретичні, практичні здібності.

На нашу думку, найбільш повно сфери прояву здібностей представлені Х. Гарднером, який описав 7 категорій інтелекту (7 сфер прояву здібностей) [8]:

1) музичний інтелект – здібність виконувати, складати й сприймати емоційно музику;

2) тілесно-кінестетичний інтелект – здібність використовувати рухові навички в спорті, виконавському мистецтві, ручній праці;

3) логіко-математичний інтелект – здібність досліджувати категорії, взаємини й структури шляхом маніпулювання об'єктами, символами, поняттями;

4) лінгвістичний інтелект – чутливість до змісту слів і ефективність вербальної пам'яті;

5) просторовий інтелект – здібність сприймати й створювати зорово-просторові композиції, маніпулювати об'єктом у розумі;

6) інтраперсональний інтелект – здібність розуміти й розпізнавати власні почуття;

7) інтерперсональний інтелект – здібність помічати й розрізняти темперамент, мотивацію й наміри інших людей.

Всі твердження сучасних дослідників про існування загальної підстави для всіх спеціальних здібностей людини базуються на двофакторній теорії інтелекту, висунутій на початку XX століття (1904 р.) англійським психологом Спірменом. Зараз практично всі вчені-психологи сходяться в думці про те, що основою спеціальних здібностей є загальні здібності. Ця теорія заснована на припущенні про існування фактору загальної обдарованості (general ability, або «g» фактор) і фактору спеціальних здібностей (фактор «s» – special ability). Сутність її полягає в тому, що всі види пізнавальної діяльності мають загальний фундаментальний фактор «g». У той же час, на відміну від

будь-якої іншої групи факторів, кожна з них залежить від специфічного для даної операції фактору «s», якого немає в жодній з інших операцій. Всі спеціальні здібності ніби виростають із загальних здібностей і не можуть існувати без них.

Як правило, ці два фактори виявляються пов'язаними: чим вищий рівень розвитку загальних здібностей, тим частіше й сильніше проявляються здібності й до інших видів діяльності. Спеціальні здібності не можуть досягти високого розвитку на слабкій основі.

Ідея загальних здібностей допомагає зрозуміти ту відому обставину, що яскраві здібності рідко зустрічаються поодиночі. Людина не буває здібною тільки в одній області – вона завжди багатогранна.

Розходження між здібностями можуть бути кількісними і якісними. Рівною мірою важливо знати, до чого виявляє здібності учень, які індивідуально-психологічні особливості залучаються в процес діяльності як умова її успішності (якісна характеристика здібностей), і якою мірою (наскільки швидше й легше в порівнянні з іншими) людина здібна виконувати вимоги, пропонувані діяльністю (кількісна характеристика здібностей). При цьому, проблема обдарованості – це, насамперед, проблема якісна. І кількісний підхід повинен слідувати за якісним аналізом. Головне не те, що одні люди більш, а інші менш обдаровані, а те, що різні люди мають різні типи обдарованості і здібності, різні не в кількісному, а в якісному відношенні [7].

Для розвитку здібностей, на думку вчених, велике значення має така якість, як компенсація. При відсутності необхідних задатків до розвитку одних здібностей їх дефіцит може бути заповнений за рахунок більшого розвитку інших. Поєднання різних здібностей, що дає однаковий результат, може бути забезпечено різними способами. Це й відкриває важливу сторону здібностей: широкі можливості компенсації одних властивостей іншими. Психологічний механізм цього заснований на тому, що психічні функціональні системи можуть замінятися іншими, причому дана функціональна система як ціле зберігається.

Це одна з найважливіших особливостей психіки людини, внаслідок чого відносна слабкість однієї здібності не виключає можливості успішного виконання навіть такої діяльності, що тісно пов'язана з цією здібністю. Але в різних здібностях різні компоненти їх структури можуть не однаковою мірою компенсувати друг друга. Крім того, існують основні компоненти здібностей, які є не компенсованими в даній діяльності.

Отже, обдарованість є індивідуально-своєрідним, якісно різним поєднанням загальних (інтелектуальних і творчих) і спеціальних

здібностей, що має великі можливості компенсації одних (відсутніх, але не основних – не компенсованих) компонентів іншими, залежно від вимог конкретної діяльності.

Але в сучасних дослідженнях проблеми обдарованості відзначається недостатність розуміння обдарованості тільки через комплекс здібностей.

Останнім часом багато дослідників приймають точку зору, відповідно до якої ключовою характеристикою потенціалу особистості варто вважати не видатний інтелект, високу креативність або наявність спеціальних здібностей як вважалося раніше, а її мотивацію.

У цей час у світі налічується кілька десятків наукових концепцій обдарованості, створених у різних областях психології й практики на основі різних теоретичних підходів і методів вивчення. Це різноманіття, з одного боку, відбиває складність і багатомірність природи обдарованості, неможливість вироблення загальних еталонів і стратегій розвитку для всіх її проявів, але з іншого боку – кожна з цих концепцій включає в свою структуру різні складові мотиваційно-потребнісної сфери особистості й прямо залежний від неї емоційно-вольовий компонент. У кожній концепції продемонстрована важлива роль мотиваційно-особистісних особливостей і соціальних умов у реалізації потенціалу обдарованих дітей [1].

Найбільш використовуваною в дослідженнях обдарованості є запропонована Дж. Рензуллі «Мала модель людського потенціалу», що включає тріаду, складову структуру обдарованості: інтелектуальні здібності вище за середній, високий рівень творчих проявів, висока мотивація й спрямованість на діяльність.

При цьому спрямованість виділяється як одна з основних характеристик творчої особистості, що виражається в ієрархічній структурі мотиваційно-потребнісної сфери, в якій домінують мотиви, безпосередньо пов'язані зі змістом творчої діяльності.

Виділяють три основних блоки: мотивація, здібності, реалізація.

1) мотивація до відповідного виду діяльності (у випадку розумової обдарованості – пізнавальна мотивація);

2) здібності;

3) реалізація – наявність можливості втілити в реальність свої досягнення, оформити результати рішення тощо.

Блок реалізації дуже важливий і необхідний у прояві й розвитку обдарованості. Чим більше створюється можливостей для творчого прояву, експериментування всім дітям, де дитина може бути суб'єктом діяльності, тим більше шансів виявлення й вирощування в загальній масі обдарованих, яскравих і різноманітних талантів. Це пов'язане з тим, що

дитина в різних видах діяльності, у взаємодії з іншими дітьми й дорослими може осмислити розв'язувані завдання, знайти їх місце у власному житті й системі взаємин з оточуючими. Це означає, що надання дитині можливостей для реалізації свого потенціалу забезпечує, з одного боку, його прояв, а з іншого боку – його розвиток.

На нашу думку, у блок реалізації можна також включити й характерологічні особливості дитини (у їх числі й емоційно-вольову сферу), тому що їх сформованість створює великі можливості для втілення власних ідей, досягнень, рішень.

Це обумовлено наступним: обдаровані діти характеризуються тим, що в основі їх діяльності, поза залежністю від її предметної орієнтації (наукова, художня, спортивна тощо), домінують мотиви (бажання, схильності, потреби), безпосередньо пов'язані зі змістом діяльності. Для цих дітей характерні такі якості, як завзятість і наполегливість, виражена схильність до праці, цілеспрямованість, рішучість, прагнення до успіху й стійкість до невдач, дисциплінованість і організованість, самостійність, вимогливість до себе й самокритичність, ініціатива й відповідальність, дослідницька творча активність. Ці якості традиційно відносяться дослідниками до вольових, характерологічних властивостей особистості. Прояв цих якостей у діяльності обдарованої дитини завжди супроводжується емоційним забарвленням і задоволенням від діяльності [4].

Таким чином, потреба займатися певною діяльністю, активність і наполегливість, супроводжувані емоційним задоволенням від цієї діяльності і які забезпечують спрямованість на неї, також вводяться дослідниками в структуру обдарованості.

Сукупність усіх названих якостей можна віднести до емоційно-вольової сфери особистості, що, на основі аналізу літератури ми виділяємо як центральну ланку в структурі обдарованості й основну умову її розвитку.

Саме ці компоненти, визначені дослідниками як необхідні для розвитку здібностей і обдарованості, визначаються як характерологічні властивості особистості. Зокрема, К. К. Платонов говорить про те, що тому що з основних форм відбиття для особистості найбільше значення має воля, що визначає її активність, вона й у структурі характеру займає більш істотне місце, ніж мислення й почуття. Перевага вольових рис над іншими рисами характеру визначає його «силу». Характер при цьому розуміється як сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складаються й проявляються в діяльності й спілкуванні, що обумовлюють типові для неї способи поведінки [288].

Першим у радянській психології поставив проблему взаємозв'язку здібностей і характеру Б. Г. Ананьев. Ці дві якості особистості ним були

відмежовані від інших її властивостей, і разом з тим ним була показана необхідність пошуку їх взаємозв'язків. Цю проблему розробляли також Е. А. Голубєва, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, В. Е. Спіркіна та ін., показавши необхідність формування здібностей у єдності з формуванням характеру, і включаючи низку характерологічних рис у структуру здібностей, а здібності – у структуру характеру. У цілому їх дослідження показують, що характер і здібності можна цілеспрямовано формувати тільки зрозумівши й розкривши їх взаємозв'язок. Крім того, розвиток здібностей можливий тільки в єдності з формуванням характеру.

К. К. Платонов, досліджуючи цю проблему, визначає талант як здібності до даної діяльності, розвинені до рівня рис характеру, тобто талант – це властивість особистості, що є здібностями до даного виду діяльності, що цілком входить у характер. Автор відзначає, що розуміння й здібностей, і характеру як накладених на основну структуру особистості підструктур, пояснює, чому талант більш широкий і різнобічний, ніж здібності, тому що характер, як каркас особистості, завжди більш різнобічний, ніж окрема властивість або здібність особистості [6].

Взаємозв'язок здібностей і характеру найбільш чітко проявляється в покликанні, під яким розуміють збіг яскраво виражених здібностей і схильності до будь-якої діяльності, а під схильністю – спрямованість особистості на виконання певної діяльності. Покликання до певної діяльності – це якість особистості, в структуру якої входять здібності до даної діяльності. Тому, співвідношення між цими поняттями таке: здібності – компонент схильності, що, у свою чергу, є компонентом покликання. Покликання – це компонент характеру, в структуру якого входять здібності й схильності до певної діяльності.

Діяльність по покликанню, крім зовнішнього її результату, дає й внутрішній – почуття задоволення не стільки її зовнішнім результатом, скільки самим процесом діяльності. Це почуття взаємодіє із професійним самовизначенням особистості.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Найбільш важливий для нашого дослідження висновок, зроблений К. К. Платоновим, полягає в наступному: розуміння таланту як здібностей, розвинених до рівня характеру, дозволяє цілеспрямованим впливом на ті або інші підструктури особистості не тільки вирішувати протиріччя, але й використовувати їх для розвитку здібностей у талант і характер. А це, в свою чергу, вплине й на розвиток особистості в цілому.

Стрижнем характеру є морально-вольові якості особистості. Людина із сильною волею відрізняється визначеністю намірів і вчинків,

самостійністю. Вона рішуча і наполеглива у досягненні цілей. Безвільність є проявом слабого характеру. Навіть при багатстві знань і розмаїтості здібностей безвладна людина не може реалізувати всі свої можливості. Люди, що володіють у порівнянні з іншими більшою моральною силою, яскравіше вираженою духовною енергією й вольовими якостями, досягають у своїй діяльності (за інших рівних умов) результатів, у багато разів переважаючих звичайний середній рівень. Тому розвиток вольової сфери в онтогенезі виявляється головним руслом розвитку особистості [4].

Вольові дії відрізняє те, що вони є власною, ініціативною і, одночасно, усвідомленою дією суб'єкта. Таким чином, розвиток волі значною мірою залежить від розвитку мислення, від здібності людини правильно оцінювати ситуацію, свої можливості, наслідки своїх дій тощо. Розвиток волі виявляється тісно пов'язаним з розвитком свідомості, мислення, уяви, уваги, мотиваційно-потребнісної сфери особистості. Тому, щоб досягти результатів, тут, як і у випадку з розвитком обдарованості, необхідний розвиток особистості в цілому.

Виділення характеристик волі й безвільності пов'язується дослідниками з подоланням недоліку спонукання до дії. Із цього виходить важливий для педагогіки висновок: змінюючи зміст дії, можна спостерігати зміни таких характеристик діючої людини, як наполегливість, завзятість, цілеспрямованість, рішучість, відповідальність.

Таким чином, можна стверджувати, що й переваги, і недоліки, і проблеми музично обдарованих дітей кореняться в недостатній сформованості емоційно-вольової сфери, що підтверджує її важливість у прояві й розвитку обдарованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. О соотношении способностей и одаренности. Проблема способностей / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1962. – 140 с.
2. Белова Е. С. Одаренность малыша раскрыть, понять, поддержать / Е. С. Белова. – М. : Флинта, 1998. – 144 с.
3. Гальтон Ф. Наследственность таланта / Ф. Гальтон. – М. : Мысль, 1996. – 269 с.
4. Иванников В. А. К сущности волевого поведения / В. А. Иванников // Психол. Журнал. – № 3. – Т. 6. – 1985. – С. 47–55.
5. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Вопр. психологии. – 1994. – № 5. – С. 86–95.
6. Платонов К. К. Место характера и способностей в структуре личности / К. К. Платонов // Структура и развитие личности. – М. : Наука, 1986. – С. 145–171.
7. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Избр. Труды : в 2 т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15–41; С. 42–222.
8. Gardner H. Creative lives and creative works: a synthetic scientific approach // R. Stemberge, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. – Cambridge : Cambr. Press, 1988. – P. 298–324.

РЕЗЮМЕ

О. И. Стрихар. Теоретические основы педагогико-психологического подхода в обучении детей музыкальному искусству.

В статье раскрывается проблема одаренности ребенка, проанализировано историческое наследие детской одаренности. Рассматривается структура одаренности, выявлены общие и специальные способности, где отмечается, что общие способности влияют на развитие специальных. Раскрывается соотношение способностей и деятельности как одной из главных проблем в психологии одаренности. Охарактеризована психология личности, где выделяется три основных блока: мотивация, способности, реализация. Совокупность всех названных качеств можно отнести к эмоционально-волевой сферы личности. И все это является основой педагогико-психологического подхода к обучению детей музыкальному искусству.

Ключевые слова: одаренность, способности, деятельность, дети, музыкальное искусство, склонность, интерес, характеристика особенностей.

SUMMARY

O. Strikhar. Theoretical bases of pedagogical-psychological approach to children musical art education.

The article reveals the problem of gifted children, analyzes historical legacy on child endowments. The structure of talent is revealed general and special abilities are discovered it is proved that the general abilities influence the development of special. The correlation of abilities and activity as one of the main problems in psychology of giftedness is revealed. The creative personality psychology, highlighting three main blocks: motivation, ability, sales is characterized. The set of all these qualities can be attributed to the emotional and volitional personality. And this is the basis of pedagogical-psychological approach to teaching children the art of music.

Key words: gift, capabilities, activity, children, musical art, inclination, interest, description of features.